

**ՉԱՅՆ - ԲԱՌ - ՏԵՔՍՏ ԱՍՏԻՃԱՆԱԿԱՐԳԸ, ԲԱՆԻ
(ՏԵՔՍՏԻ) ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ԱՐԺԵՎՈՐՈՒՄԸ**

*Բանալի բառեր – տեքստ, խոսք, ձայն, հնչյուն, արժեհամակարգ, լեզու, լեզվամտա-
ծողություն, մշակույթ, քաղաքակրթական*

Ամենակազմակերպված խոսքերից (տեքստերից) մեկը՝ բանաստեղծու-
թյունը, ինչ նպատակով էլ ստեղծվելիս ու վերստեղծվելիս լինի, խորքում
պահպանում է ձայնային իր սկզբի վերաբերյալ հիշողությունը՝ որպես կա-
րևորագույն հեծան, որին հենված են մարդկային մտածողությունն ու քաղա-
քակրթական գոյությունը: Այլապես հնարավոր չէ բացատրել խոսքում, մաս-
նավորապես հայ բանաստեղծության մեջ ձայնի՝ ֆիզիկական այդ երևույթի
(որ լեզվաբանական անվանմամբ հնչյունն է), և լեզվախոսքային այլ տար-
րերի ու իրողությունների գեղարվեստական-«կերպարային» տարածվածու-
թյունը, այդքան մեծ դերակատարությունը կամ հենց պարզապես համատա-
րած հիշատակումը և անընդհատական վերարտադրությունը:

Լեզվի ծագման կենսաբանական տեսությունները՝ բնաձայնական, ձայ-
նարկությունների և այլն, լեզվի ծագումը բացատրում են մարդու՝ ձայն ար-
տաբերելու ունակությամբ:

«Լեզուն անընդհատական գործունեությունն է հոգու, որը ձգտում է ձայ-
նը մտքի արտահայտություն դարձնելուն»¹, և «եթե ձայնն ընկած է առար-
կայի ու մարդու միջև, ապա լեզուն ամբողջությամբ գտնվում է մարդու ու
նրա վրա արտաքինապես ու ներքինապես ազդող բնության միջև: Մարդն իրեն
շրջապատում է ձայների աշխարհով, որպեսզի ընկալի և յուրացնի առարկա-
ների աշխարհը»²: Վ. Հումբոլդտը կարծում է, որ «մտավոր գործունեությունը
չի սահմանափակվում միայն դատողությամբ, բայց ազդում է մարդու վրա
ամբողջապես, իսկ ձայնի հնչյունը դրա մեջ մեծ դեր է կատարում: Այն առա-
ջանում է կրծքավանդակում, ինչպես հուզումնալից տոն-ձայներանգը, ինչ-
պես ինքը՝ լինելության շնչառությունը...»³, որ «լեզվի իրական նյութը մի կող-
մից ձայնն է ընդհանրապես, մյուս կողմից՝ զգայական տպավորությունների

¹ Гумбольдт В., О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное разви-
тие человеческого рода (извлечения) // Звегинцев В. А., История языкознания XIX-XX веков в
очерках и извлечениях. Часть I, М., 1960, с. 85-105, նաև http://destruction.narod.ru/gumboldt_astrojenye_jasykov.htm

² Նույն տեղում:

³ Նույն տեղում:

և ոգու ակամա այն շարժումների ամբողջությունը, որոնք նախորդում են հասկացության կազմավորմանը, ինչը իրականանում է լեզվի օգնությամբ»¹: Դժվար չէ հասկանալ, որ մտածողության երկու հիմնապուններից մեկը Հումբոլդտը համարում է «ձայնն ընդհանրապես», այսինքն՝ ձայնն էական դերակատարություն ունի մարդու լեզվամտածողական ունակության կայացման մեջ, իսկ մարդուն տրված գեղարվեստական մտածողության մեջ (գրականություն, հատկապես պոեզիա, քանի որ վերջինիս կապը «ոգու» հետ առավել անմիջական է) ձայնին վերաբերող, ձայնը արժևորող, ձայնի վրա խարսխվող պոետական առկայծումների ահռելի քանակն ու ծավալը հումբոլդտյան տրամաբանության հավաստումներն են: Ձայնի ձեռք բերած ձևը, որը հենց ձայնի համար էլ դառնում է իմաստագատիչ դեր կատարելու պարտադիր պայման, Հումբոլդտը շղթայում է մտքի արտահայտման որոշակի նպատակադրմանը. «...Լեզվի մեջ բացարձակ իմաստով չի կարող գոյություն ունենալ չձևավորված նյութ, քանի որ նրա մեջ ամեն ինչ ուղղված է որոշակի նպատակի իրականացմանը՝ հենց մտքի արտահայտությանը, ընդ որում՝ այդ աշխատանքը սկսվում է լեզվի դեռ առաջնային տարրից՝ իմաստագատիչ ձայնից (կամ հնչյունից – թ. Տ.), որը այդպիսին է դառնում շնորհիվ իրեն տրված ձևի»²: Իսկ այս «իմաստագատիչ ձայնին» կամ հնչյունին (որ **հնչույթն** է), ըստ Հումբոլդտի, մարդը հասնում է իր հոգու մղմամբ: Հումբոլդտի գաղափարները զարգացնող նրա հետևորդներից մեկը՝ Հ. Շտեյնթալը, ձայնային (հնչյունային) ձևը շաղկապում է լեզվական ձևին՝ ասելով. «Մենք իրավունք չունենք խոսելու լեզվական ձևերի մասին այնտեղ, որտեղ դրանց չի համապատասխանում ձայնային ձևի փոփոխությունը»³:

Ձայնի վերաբերյալ գաղափարներն իրենց արտացոլում են գտնում նաև 20-րդ դարի փիլիսոփայության ամենաազդեցիկ դեմքերից մեկի՝ Կարլ Փոփերի աշխատություններում. ճիշտ է, 20-րդ դարի մյուս նշանավոր դեմքը՝ լեզվաբան Ա. Ն. Խոմսկին, քննադատում է նրա՝ լեզվի առաջացման մասին տեսակետները, սակայն անուրանալի է ձայնի վերաբերյալ Կ. Փոփերի արտահայտած մտքերի կարևորությունը: «Փոփերը ապացուցում է, որ լեզվի զարգացումն անցել է մի քանի փուլով, մասնավորապես «ամենաստորին փուլով», երբ, օրինակ, հուզական վիճակն արտահայտելու համար օգտագործվում էին «ձայնավորված ժեստեր», և, երկրորդ, «բարձրագույն փուլով», երբ միտքն արտահայտելու համար... օգտագործվում էր իմաստագատիչ ձայնը»⁴:

¹ Гумбольт В., Избранные труды по языкознанию, М., 1984, с. 73
(<http://bookre.org/reader?file=615948&pg=74>).

² Նույն տեղում, էջ 72:

³ <http://www.vash-kursovnik.ru/kursovye/1061.htm>

⁴ Хомский А., Язык и мышление, М., 1972, с. 86.

Իսկ Վ. Հումբոլդտի գաղափարների շարունակողներից Ա. Ա. Պոտեբնյան կարծում է, որ լեզուն խոսողի անհատական հոգեբանությունը բացահայտելու միջոց է, այստեղից էլ՝ ձգտումը լեզուն ուսումնասիրելու իր իրական օգտագործման մեջ՝ հենվելով նախնառաջ հասարակական հոգեբանության, ժողովրդի բանահյուսության, միֆոլոգիայի, սովորույթների վրա, որ արտահայտվում են խոսքային ձևերում (ասացվածք, առած, հանելուկ և այլն) և ընդհանրապես ողջ մշակույթում:

Ահա թե ինչու կարծում ենք, որ նման խնդիրների անդրադառնալիս պետք է հենվել հատկապես ժողովրդի մշակույթի պսակը հանդիսացող բանահյուսական նյութի՝ մասնավորապես էպոսի, և անհատ-գրողների այնպիսի ստեղծագործությունների քննության վրա, որոնք անվերապահորեն ընդունվում և բարձր են գնահատվում հանրության, ժողովրդի մեջ, այսինքն՝ տվյալ մշակույթի մեկ հատվածն են:

Լեզվաբանությունը միշտ էլ զգայուն է եղել լեզվի և մշակույթի փոխադարձ մանավորվածության խնդրում, բայց անհրաժեշտ է խոստովանել, որ դրանց փոխադարձ անքակտելի կապը մեզանում պատշաճ կերպով չի ուսումնասիրվել: Ընդհանրապես լեզվի ու մշակույթի կապը վաղուց է գրավել գիտնականների ուշադրությունը, խնդիրն այս կամ այն նպատակադրմամբ արծարծվել է դեռևս 19-րդ դարի վերջին և 20-րդ դարի սկզբին: Ներկայումս գիտնականները փորձում են այդ կապը առավել համակարգված ձևով ներկայացնել, ինչն էլ հիմք է դարձել նոր գիտակարգի՝ լեզվամշակութաբանության առաջացման համար:

Լեզվամշակութաբանությունը նախ փորձում է պարզել, թե տվյալ լեզվի մեջ ինչպես, ինչ միջոցներով են արտացոլվում ժողովրդի դավանած արժեհամակարգային իրողությունները, արժևորած գաղափարները, մշակութային, կենցաղային կարևորությունները, հանրային կյանքի վերաբերյալ հայացքները:

Լեզվամշակութաբանության ուսումնասիրության առարկան ազգային մշակութային տարրեր պարունակող լեզվական միավորներն են. այդպիսի միավորներ կարող են լինել հնչյուն-ձայնը, բառ-բառիմաստը, բառ-անունը, բառ-խորհրդանիշը, բառերից կազմվող խոսք-տեքստը, տեքստերի ամբողջությունը և այլն:

Մենք ասում ենք **լեզվամտածողական արժեհամակարգ**, որովհետև, մեր համոզմամբ, ժողովրդի արժեհամակարգը պարտադիր լեզվամտածողական է, քանի որ մշակույթի խարիսխը լեզուն է:

Եթե, օրինակ, դարձվածքն իրավամբ համարվում է տվյալ ժողովրդի մտածողության ու մշակույթի ամենավառ դրսևորումներից մեկը, և այն պատրաստի գործածվում է կոնկրետ խոսքային իրավիճակում, ապա, կարծում ենք, պարտադիր է դարձվածքի համար միջավայր հանդիսացող տեքստը ուսումնասիրել ոչ միայն որպես լեզվական, այլև մշակութային երևույթ: Իսկ մշակույթը նախ լեզվական է: Ինչպիսի՞ քան-հասկացություններով,

ինչպիսի՞ բառ-անուններով, ինչպիսի՞ բառ-խորհրդանիշներով են հյուսվում տեքստերը, ինչպիսի՞ ներքին-մտածողական-արժեհամակարգային կապ ունեն իմաստով իրարից հեռու թվացող բառերը, ձևաիմաստային հոմանիշությունից, հականիշությունից, համանունությունից, հարանունությունից գատ, ուղղակի, նեղ իմաստից և փոխաբերական իմաստներից գատ, արդյոք բառերը և դրանցով կազմվող տեքստերը չունեն ներքին այլ առնչություններ ու կապեր, որոնք ապրում և անընդհատ վերարտադրվում են տվյալ լեզուն կրող ժողովրդի ստեղծած տեքստերում, խոսքարվեստում: Պետք է հնարավորին չափով պարզել լեզվատեքստային ամենակայուն տարրի՝ բառի մշակութային արժեքն ու ծանրաբեռնվածությունը, լեզվամտածողական-արժեհամակարգային բովանդակությունը և արծարծել այդ սկզբունքից բխող նոր հարցեր:

Բացի հնչյունաբանական, բառագիտական, քերականագիտական և ոճագիտական սկզբունքներից՝ մենք հնարավոր ենք համարում լեզվական նյութի դրսևորումների քննությունը միանգամայն այլ դիտակետից: Մեր համոզմամբ՝ կան լեզվական, լեզվատեքստային տարրեր, իրողություններ, երևույթներ, որոնք մեզանում մինչև օրս դուրս են մնացել լեզվաբանական, գրականագիտական, մշակութաբանական ուսումնասիրության դիտակետերից, այնինչ դրանք կարելի է ուսումնասիրել թե՛ լեզվաբանական, թե՛ գրականագիտական, թե՛ մշակութաբանական մեթոդներով ու այդ մեթոդների համադրմամբ (որոնց հենքը, այնուամենայնիվ, նախ լեզվաբանական է):

Հասարակական տեսությունները լեզվի ծագումը բացատրում են հանրային միջավայրում հաղորդակցվելու անհրաժեշտությամբ, ինչը, ի վերջո, մշակութային-քաղաքակրթական գոյության գրավականն է:

Մեր համոզմամբ՝ լեզվի ծագման վերաբերյալ կենսաբանական և հասարակական տեսությունները ոչ թե իրար բացառող, այլ փոխլրացնող գիտական համակարգեր են, ինչը հիմնավորվում է գեղարվեստական բարձրարժեք ստեղծագործությունների տարբեր շերտերում *ձայնի և լռության*՝ մեր հայտնաբերած *լեզվամտածողական հականիշության, ձայնի և կյանքի, լռության և մահվան լեզվամտածողական հոմանիշության*, ինչպես նաև *ձայնից* (որպես ընդհանրապես կենդանի գոյությունից) մինչև *խոսք* (ձայնի բարձրագույն կազմակերպված դրսևորում, քաղաքակրթական գոյություն և լինելություն) ընկած աստիճանակարգի *տեքստային օրինակներով*: Ընդ որում, եթե լեզվի ծագման վերաբերյալ կենսաբանական և հասարակական տեսությունները ոչ թե իրար բացառող, այլ փոխլրացնող գիտական համակարգեր են, ապա դա ամեննին էլ չի նշանակում, որ դրանց նույնիսկ համատեղումը «ծածկում» կամ սպառում է լեզվի առաջացման հիմնախնդիրը. ճիշտ է, լեզուն հաղորդակցվելու միջոց է, սակայն մարդկության մշակութային ողջ ժառանգությունը ստիպում է մտածել, որ այն նաև ինքնարտահայտման ուղի է և հնարավորություն, որովհետև, մեր համոզմամբ, մեղմ ասած, չի կարելի պնդել, թե Գրիգոր Նարեկացին իր «Մատյան ողբերգության» պոեմը գրել է

մարդկանց հետ հաղորդակցվելու նպատակով, ավելին՝ էթե այդ ստեղծագործության առումով խոսք կա հաղորդակցության վերաբերյալ, ապա այն տվյալ դեպքում վերաբերում է միայն Աստծու և մարդու հաղորդակցությանը: Այս մոտեցման ընկալմանը զգալիորեն կարող է օգնել լեզվաբանության մեջ հոգեբանական ուղղության հիմնադիր Հ. Շտեյնթալի կարծիքը, թե լեզուն հոգու գործունեության արտահայտությունը կամ դրսևորումն է: Շտեյնթալը պնդում է, որ լեզվագիտության առարկան կոնկրետ «լեզուն է կամ լեզուն ընդհանրապես, այսինքն՝ կապակցված ձայների հյուսվածքի միջոցով գիտակցված ներքին, հոգեկան և հոգևոր շարժումների, վիճակների և հարաբերությունների արտահայտությունը»¹:

Շտեյնթալը պաշտպանում է լեզվի և հոգու նույնության գաղափարը: Նրա այս տեսակետը նույնպես անչափ հետաքրքրական է, քանի որ լեզվական ձևերի (իսկ մենք խոսում ենք հայերենի լեզվամտածողական արժեհամակարգի մասին) ստեղծումը ներկայացվում է որպես հոգեբանական երևույթ՝ ձայնի, հնչյունի և մտածողության միջև փոխկապակցվածություն՝ հնչողության միջոցով: Շտեյնթալի կարծիքով՝ հնչյունի և մտածողության այս փոխկապակցվածությունն է դառնում հիմք լեզվական ձևերի համար: Շտեյնթալը պնդում է, որ լեզուն հոգեկան իրողություն է. «Քանի որ ժողովրդի ոգին ապրում է միայն անհատների մեջ և չունի այլ հատուկ գոյություն՝ անհատական ոգուց առանձին, ուրեմն և նրա, ինչպես որ վերջիններիս մեջ, բնականորեն իրականանում են միայն այն նույն հիմնական գործընթացները, որոնք ավելի մոտիկից բացատրում է անհատական հոգեբանությունը»²:

Ա. Վ. Չիչերինը գրում է. «Եթե բոլոր բառերը լինեն միայն առարկաներ նշանակող պայմանական նշաններ, ինչու՞ տավիղը բալալայկա, կադնին ուռենի, քարը փետուր չեն անվանվում... բոլոր այս դեպքերում զգացվում է ձայնի կապն իմաստի հետ»³: Է. Գ. Ավետյանը գրեթե նույն համոզմունքն ունի. «...Պարզ է, որ բառի ձայնային ձևավորումը նրա նշանակության հետ գտնվում է հայտնի հոգեբանական համապատասխանության մեջ»⁴: Իր հերթին Ա. Պ. Ժուրավյովը, մեջբերելով Չիչերինի և Ավետյանի այս տեսակետները, կատարում է մի էական դիտարկում. «...Ոչ միայն բառերը, այլև խոսքի հնչյունները իրենց մեջ կրում են ինչ-որ տեղեկություն, ինչ-որ թաքնված իմաստ»⁵: Յու. Վ. Ֆոմենկոն, սակայն, քննադատում է Ա. Պ. Ժուրավյովի՝ ձայնի (հնչյունի) և իմաստի փոխհարաբերության վերաբերյալ տեսակետներն այն պատճառով, որ վերջինիս չի հաջողվում տարանջատել հնչյունալին իմաստը («фонетическое значение») բառային իմաստից («лексическое

¹ <http://www.vash-kursovnik.ru/kursovye/1061.htm>

² <http://www.vash-kursovnik.ru/kursovye/1061.htm>

³ **Чичерин А. В.**, Идеи и стиль, М., 1965, с. 39-40.

⁴ **Аветян Э. Г.**, Природа лингвистического знака, Ереван, 1968, с. 71.

⁵ **Фоменко Ю. В.**, Мифы современной лингвистики, Новосибирск, 2010, с. 85.

значение»): Քննադատության հիմքն այն է, որ Ա. Պ. Ժուրավյովը ձայնային-հնչյունական իմաստն ավելի ընդհանուր է պատկերացնում, իսկ բառային իմաստը միշտ, ըստ Յու. Ֆոմենկոյի, կոնկրետ է և, հակառակ ձայնային-հնչյունային իմաստի, միշտ կապված է հասկացության հետ. «Ձայնային նշանակությունը կապված չէ հասկացության հետ, մենք չենք կարող բացատրել **Ջ** հնչյունի նշանակությունը, ինչպես դա բառարանում արվում է **տուն** բառի համար»¹:

Փաստորեն, Ֆոմենկոն Ժուրավյովին քննադատում է հստակ կերպով չտարրորոշելու համար այն սահմանը, որը գոյություն ունի ընդհանուր և կոնկրետ նշանակությունների միջև, մի բան, որ, թերևս, հնարավոր է այնքան, որքան հնարավոր է որոշարկել փաստորեն հարաբերականորեն կոնկրետ իմաստներ ունեցող և հասկացություններ հանդիսացող, օրինակ, *քամի* և *զեփյուռ* բառերի իմաստային սահմանները. ե՞րբ է *զեփյուռը քամի*, *քամին հողմ*, *հողմը փոթորիկ* դառնում, զեփյուռը կոնկրետ որքա՞ն պետք է ուժգնանա, որպեսզի «իրավունք ունենանք» այն *քամի* հասկացության մեջ «տեղավորելու» համար, և քամին էլ որքա՞ն պետք է ուժգնանա, որպեսզի այն սկսենք *հողմ* կոչել: Կա՞ այդ սահմանը, թե՞ *զեփյուռ* ասելիս մենք, հնարավոր է, միշտ սխալվում ենք տվյալ երևույթը կոչելու առումով: Այսինքն՝ ուզում ենք ասել, որ բառային իմաստը նույնպես իր հերթին կարող է ոչ կոնկրետ լինել, ինչպես հնչյունային-ձայնային իմաստը: Կարևորն այն է, որ ձայնային-իմաստային նշանակությունը, իրոք, գոյություն ունի և գոյություն ունի ոչ միայն ընդհանրական իմաստներով, այլև խոսքային կոնկրետ իրավիճակում կոնկրետ իմաստով: Ձայնի իմաստային նշանակությունը սկսում է ձևավորվել այն սահմանագծից, որտեղից հնչյունը սկսում է իմաստազատիչ դեր ստանձնել՝ կար – կոր – կեր և այլն, կալ – կար – կավ – կաթ – կաղ – կապ – կամ – կախ և այլն: Հնչույթային մակարդակում ձայն-հնչյունն արդեն մասնակցում է ասելիքի տեքստային պարունակության ձևավորմանը, քանի որ իմաստը կա տեքստի (խոսքի) համար, ոչ թե բառի, ինչպես ընդունված է պատկերացնել: Բառն իմաստ ունի ոչ այն պատճառով, որ պարզապես բառ է, այլ այն ներուժով, որ դառնալու է տեքստային պարունակության մաս, տեքստային պարունակության կրող, և նույն բառի իմաստային-երանգային զանազան կիրառությունները դրա ապացույցն են:

Բայց ձայն-հնչյունը տեքստային պարունակություն կարող է ձևավորել ոչ միայն այլ ձայն-հնչյունների օգնությամբ, այլև միայնակ: Սրա օգտին է խոսում այն իրողությունը, որ հայերենում **ձայն** բառը, **հնչյուն** իմաստից զատ, ունի նաև **խոսք** իմաստը², այսինքն՝ հայերենում ձայնը նույնպես խոսք է: Ձայն-հնչյունի տեքստային պարունակության էական բնութագրական է

¹ Նույն տեղում:

² **Աճառյան Հր.**, Հայերեն արմատական բառարան, հ. 3, Երևան, 1971, էջ 144:

դառնում խոսքային հնչերանգը: Կոնկրետ խոսքային իրավիճակում «Ա՛»-ի տեքստային պարունակությունն է՝ «Հասկացա, սկսում եմ հասկանալ, ախ դուք դա՛ նկատի ունեիք», մեկ այլ կոնկրետ խոսքային իրավիճակում «Ա՛»-ի տեքստային պարունակությունն է՝ «Ձանձրացա՛, էլ չեմ ուզում, բավական է» և այլն, «Օ»-ի տեքստային պարունակությունն է՝ «Ինչ-որ չափով զարմանալի է, բայց հիասքանչ է» և այլն: Ուրեմն՝ նշանակության ոլորտում գուցե ինչ-որ սահման, իրոք, կա խոսքային-բառային իմաստի և ձայնային-հնչունական իմաստի միջև, սակայն այդ սահմանը եթե ինչ-որ չափով զգայելի, ապա առավելապես անորոշ է. Յու. Ֆոմենկոյի «հանձնարարականը» Ա. Ժուրավյովին՝ ցույց տալ այդ սահմանը, հակառակ դեպքում ընդունել, որ «ֆոնետիկական նշանակության» «հիպոթեզը հակադրվում է լեզվական բազմաթիվ փաստերին և ժամանակակից լեզվագիտության արսիտմաներին»¹, պարզապես նման է, պատկերավոր լեզվով ասած, հեքիաթի փոքր արքայազնին անմահական ջրի ուղարկելուն: Մի բան է նկատելի. որքան կարճ է բառը (բառ կարող է լինել նաև մեկ հնչյունը), այնքան ավելի մեծ է հավանականությունը, որ այն ավելի ընդհանրական իմաստ ունենա: Իսկ իմաստի գոյությունն արդեն իսկ տեքստային իրողություն է, և դժվար է արձանագրել, թե որտեղից է սկսվում իմաստը, և որտեղից՝ տեքստը, դժվար է որոշել հնչյունի տեքստային պարունակության և բառի տեքստային պարունակության միջև եղած սահմանը, եթե, իհարկե, այն կա:

Ա. Ժուրավյովի ուսումնասիրությունները ձայնի (հնչյունի) իմաստային ծանրաբեռնվածության վերաբերյալ² զգալի ներդրում են լեզվաբանության այն ուղղության մեջ, որի հիմնադիրը Վ. Հումբոլդտն է, իսկ շարունակողները՝ Հ. Շտեյնթալը, Ա. Պոտերնյան, Կ. Փոփերը, այլք:

Ձայնից (կամ **հնչյունից**) **խոսք** ընկած աստիճանակարգային միջավայրում բացահայտվում է այս կամ այն լեզուն կրող հանրության, ժողովրդի քաղաքակրթական մակարդակը, այսինքն՝ որևէ հանրության քաղաքակրթվածության մակարդակը որոշվում է նրա ստեղծած խոսքի բարձրագույն ձևով՝ բանաստեղծությամբ (և՛ լայն, և՛ նեղ առումներով): Այսինքն՝ ձայնի (կամ հնչյունի) իմաստավորման գործընթացի (խոսքավորման, տեքստավորման եղանակով) ուսումնասիրությունը, ինչպես և որպես խոսքային (տեքստային) բարձրագույն ձև՝ բանաստեղծության ուսումնասիրությունը, ապա նաև ընդհանրապես աշխարհի լեզուներով ստեղծված խոսքերի բազմակողմանի քննությունը կարող են օգնել մի փոքր ավելին հասկանալու ոչ միայն քաղաքակրթության «արշալույսը», այլև մինչև իսկ ընդհանրապես կենդանի գոյության սկզբի հիմնահարցը: Մենք ունենք այն վստահությունը, որ նման կերպ

¹ Фоменко Ю. В., նշվ. աշխ., էջ 86:

² Журавлев А. П., Звук и смысл: кн. для внеклас. чтения учащихся ст. классов», 2-е изд., М., 1991, с. 160, Содержательность фонетической формы знаков в современном русском языке, Саратов, 1974, с. 50.

տեքստերի լեզվաբանական ուսումնասիրությունն իրոք կարող է լրացուցիչ գիտականություն հաղորդել մինչև իսկ աշխարհի կամ գոնե տիեզերքի մեր հատվածի սկզբնավորման վերաբերյալ մոտեցումներին, քանի որ լեզվակիրառական իրողության՝ խոսքի (տեքստի) մեջ պահպանվում և շարունակում են ապրել կյանքի և մասնավորապես քաղաքակրթական կյանքի «արշալույսին» վերաբերող էական հիշողություններ: Այս հիշողությունների անգամ պատահականների ուսումնասիրությունը կարևորվում է ոչ միայն կյանքի ծագման, առաջացման, ձևավորման և զարգացման ընթացքը մի նոր դիտակետից նույնպես ուսումնասիրելու, այլև այդ հիշողությունները կրող ու պահպանող լեզուն, խոսքը, կոնկրետ այս կամ այն տեքստը, ընդհանրապես տվյալ լեզվամտածողական համակարգը ավելի ճիշտ ընկալելու և մեկնաբանելու առումով: Նման մոտեցմամբ հնարավորություն է ստեղծվում նաև գոյություն ունեցող տեքստերը նորովի քննելու, եղածներն ու ապագայում ստեղծվող տեքստերն ավելի ճիշտ ըմբռնելու համար: Իսկ տվյալ լեզվի տիրություն մտածողական կոնկրետ համակարգի բացահայտումը կհանգեցնի խոսքի, կոնկրետ տեքստի գիտական ընկալման նոր սկզբունքների, մեկնաբանման նոր մեթոդների որդեգրմանը:

Լեզվաբանական գիտությունը տեքստն ուսումնասիրում է այն կառուցելու լեզվական միջոցների, օրինաչափությունների, օրենքների, ոճական միջոցների գործադրման տեսանկյունից, իսկ գրականագիտությունը տեքստային նյութի բովանդակությունը, ձևը մեկնաբանում է գեղագիտական, նաև գաղափարական սկզբունքներով: Կարծում ենք՝ համադրելով այս երկու սկզբունքները՝ տեքստի ընկալումն ու ճանաչումը, դրա էության բացահայտումը կարելի է բարձրացնել որակական նոր մակարդակի: Նման մեթոդի կիրառումը պարտադրում է կոնկրետ տեքստը ընդհանրապես քաղաքակրթական ողջ մշակույթի և մասնավորապես այդ իսկ տեքստի հենք հանդիսացող կոնկրետ մշակույթի (ո՛չ միայն լեզվական) համայնապատկերի վրա դիտարկելու սկզբունք, ինչի դեպքում հնարավորություն կստեղծվի նաև նորովի բացահայտելու լեզվի և լեզվական-խոսքային (տեքստային) իրողության կարևոր դերակատարությունը մասնավորապես քաղաքակրթական կյանքի առաջացման գործընթացի մեկնաբանման, ընդհանրապես քաղաքակրթության գոյության և զարգացման մեջ:

Մարդկանց միավորումը, մարդու՝ մարդուց հեռացումը, մարդու և մարդու հաշտությունը քաղաքակրթական ընթացքի տարբեր հատվածներն են, որոնք կարող են յուրովի դրսևորվել (կյանք) և արձանագրվել (տեքստ) տարբեր արժեհամակարգեր ունեցող մշակույթներում: Իսկ թե ինչով են պայմանավորված այդ դրսևորումների յուրահատկությունները, նաև հնարավոր է բացահայտել կյանքի արձանագրման «շտեմարանների»՝ տեքստերի ուսումնասիրությամբ:

Այս առումով արժեքավոր են ոչ միայն, **առաջին**, այնպիսի տեքստերը, որոնցում պահպանված են լեզվական և լեզվաբանական տարբեր երևույթներ-

րի վերաբերյալ հիշողությունները, երբ լեզուն զբաղվում է իր «ինքնադիմանկարի», իր «կերպարի» շարունակական ստեղծմամբ, բնութագրմամբ, պահպանմամբ ու անընդհատական վերարտադրմամբ, այլև, **երկրորդ**, այնպիսիք, որոնք լեզվի «կերպարի», «դիմանկարի» նկարագրության հետ առնչություն չունեն:

Առաջիններում անընդհատ խոսքային միջավայր են բերվում այն բառերը, որոնք անվանում են լեզվական, լեզվաբանական, խոսքային, գրական և դրանց մոտ ոլորտների երևույթները՝ ձայն (ձայնել), աղմուկ (աղմկել), հնչյուն (հնչել), բան (բանել), բառ (բարբառել), խոսք (խոսել), խոստում (խոստանալ), ասք (ասել), պատում (պատմել), երգ (երգել), գիր (գրել), ձոն (ձոնել), միտք (մտածել) և այլն:

Երկրորդներում գործում է այնպիսի բառերի ազդեցությունը, որոնք, թեև իրենց առաջին, ուղղակի իմաստով հեռու են հիշյալ ոլորտներից, սակայն տեքստի հոգևոր-մշակութային աստղծր բացահայտելիս նմանություն (հոմանիշություն) կամ հակադրություն (հականիշություն) են հանդես բերում վերևում թվարկված և իմաստով դրանց մոտ այլ բառերի նկատմամբ:

Իսկ ինքն իր մասին պատմող խոսքը (տեքստը) ամեննին էլ նարցիսսականության ախտանիշը կրողը չէ, այլ կյանքի, աշխարհի և, մասնավորապես, քաղաքակրթական կյանքի վերաբերյալ հիշողության «բեռնակիրն» ու պահապանը, որի օգնությամբ տեքստը կարող է լրջորեն մասնակցել քաղաքակրթության ծագման վերաբերյալ գիտական բանավեճին:

Լեզվի և խոսքի՝ հենց տեքստում արժևորելու իրողության պարզաբանման համար անհրաժեշտ է նախ կարողանալ հասկանալ **ձայն** (հնչյուն, հնչույթ) - **բառ** (անուն, հասկացություն, գաղափար) - **տեքստ** (խոսք, բանաստեղծություն՝ և՛ լայն, և՛ նեղ առումով) աստիճանակարգի **քաղաքիչների ու տարրերի ընդհանրությունը**, ընդհանրապես խոսքը և մասնավորապես կոնկրետ տեքստը ընկալել որպես այդ աստիճանակարգի վերին օղակ, մի բան, որ գոնե մեզանում դեռևս վերջնական (հարաբերականորեն) հանգրվանի չի հասել:

Կոնկրետ տեքստը, տվյալ պահի լեզվակիրառական իրողություն լինելուց զատ, իրեն ծնող մշակութային միջավայրի «բեռնակիր» է, և մեթոդական առումով անխուսափելի է տեքստի ուսումնասիրությունը նախ տվյալ պատմական, ապա և վերպատմական (անդրժամանակային, վերժամանակային) մակարդակներում: Ի վերջո, ցանկացած տեքստի ուսումնասիրության համար անխուսափելի է այդ երկու մեթոդների համադրումը:

Պատմական (առօրեական, նույնիսկ կենցաղային) առումով ցանկացած տեքստ ստեղծվում է կոնկրետ պատմական-ժամանակային պահի համար: Օրինակ՝ այս կամ այն պաշտոնյայի ելույթը հասարակական-տնտեսական, քաղաքական որևէ իրողության առնչությամբ ու վերաբերյալ, պետությունների ղեկավարների ելույթների տեքստերը, նույն անցանկալի արարքը դարձյալ կատարած երեխայի մոր հանդիմանանքը («Կարմիր կովն իր կա-

շին չի փոխի»), լրագրողի հրապարակախոսական հոդվածն ինչ-որ հանրային երևույթի մասին ստեղծվում են տվյալ պատմական-քրոնիկ պահին տվյալ պատմական-քրոնիկ իրավիճակը սպասարկելու համար, սակայն բոլոր այս և այլ դեպքերում հնչող խոսք-տեքստերը իրենց կազմությունն ապահովող տարբեր բաղադրամասերով շաղկապված են պահից դուրս գոյություն ունեցող, մշտառկա այնպիսի իրողությունների հետ, որոնք պայմանավորում են տվյալ լեզվով խոսող հանրության, ժողովրդի մշակութային արժեհամակարգը: Իսկ այդ արժեհամակարգը հիմնված է տվյալ հանրության, ժողովրդի մտածողության, հոգեբանության, կենսափիլիսոփայության, փորձի վրա, այսինքն՝ այն համակարգի վրա, որը քիչ առաջ բերված օրինակներում կարող է պատասխանել հարցին, թե ինչու, պատկերավոր ասած, իր կաշին չի փոխում հատկապես կարմիր կովը: Սա արդեն տեքստի ընկալման վերապատմական, վերժամանակային մեթոդի խնդիրն է:

Ձայն (հնչյուն) - **բառ** (անուն) - **խոսք** (տեքստ) աստիճանակարգային առանցքի վրա կառուցվում է կոնկրետ լեզվով խոսող ժողովրդի մտածողական համակարգը, որը որպես կենդանի օրգանիզմ ապրում է տվյալ լեզվով ստեղծված, ստեղծվող և վերստեղծվող այն խոսքի մեջ, որի գոյատևումը ժողովրդի հիշողության ոլորտում (այսինքն՝ մշակութայնությունը) փաստում է դրա արժեքայնությունը: Նման խոսքեր են բանահյուսական (էպոս, հեքիաթ, ասացվածք և այլն), անվերապահորեն ընդունված անհատական գեղարվեստական (օրինակ՝ «Մատյան ողբերգության», «Ես իմ անուշ Հայաստանի») տեքստերը և այլն:

Կոնկրետ տեքստը հայտնվում է տվյալ ժողովրդի լեզվի վրա խարսխվող ողջ լեզվամտածողական համակարգի «խոշորացույցի» տակ, այն գիտակցորեն ու ենթագիտակցորեն գնահատվում է ոչ միայն որպես լեզվական, այլև նախ մշակութային իրողություն: Այդպիսով ի հայտ են գալիս և՛ այդ տեքստն ստեղծող անհատի նպատակադրումները, և՛ հենց այդ անհատի միջոցով նրա ժողովրդի ստեղծած արժեհամակարգային իրողությունները գիտակցորեն և ենթագիտակցորեն (ինքնաբերաբար) վերարծարծելու, վերարտադրելու և հնարավորինս զարգացնելու անառարկելի փաստերը:

Ձայն-բառ-խոսք աստիճանակարգն այսպիսով պարտադրում է, որ տվյալ լեզվով ստեղծված ու ստեղծվող ցանկացած տեքստ (ասենք, որևէ գրական ստեղծագործություն) գնահատվի ոչ թե այլ տեքստերի (այլ գրական ստեղծագործությունների) հետ համեմատության զուգահեռում (գրականագիտական մոտեցում), այլ տվյալ ժողովրդի ստեղծած արժեհամակարգի ուղղահայացում, որն ընդգրկվում է տվյալ ժողովրդի լեզվով (մշակութաբանական մոտեցում):

Մեթոդական այս սկզբունքով շարժվելիս ի հայտ է գալիս կոնկրետ տեքստը ոչ միայն գաղափարաբովանդակային, այլև կառուցվածքային (միտքը կառուցելու) տեսակետից գնահատելու հրամայականը, անհրաժեշտություն է առաջանում արծարծելու և պարզաբանելու տեքստի և իրականու-

թյան, տեքստի և ժամանակի փոխհարաբերության, տեքստի տեսակի, տեքստի մաքրության, տեքստի տրամաբանականության և տեքստային օրգանիզմը կազմակերպող ինչ-ինչ այլ իրողությունների (ասենք սյուժե, կերպար, խորհրդանիշ և այլն) ուսումնասիրության զանազան խնդիրներ: Հաճախ հենց կոնկրետ տեքստն է բովանդակությունն ուղղում ընդհանրապես տեքստի էության արժևորմանն ու բացահայտմանը, և, հասկանալի է, առաջին հերթին նաև նման կոնկրետ տեքստերի քննությունը պետք է լինի ուսումնասիրության թիրախ:

Լեզուն (խոսքը), ինչպես ընդունված է, մարդուն կենդանական աշխարհից էականորեն առանձնացնող իրողություններից մեկն է, մարդու քաղաքակրթական էության նախապայմանն ու երաշխավորը, և տրամաբանական է, որ խոսքի (բանի) վերաբերյալ խոսող տեքստն ունի ներուժ՝ մասնակցելու քաղաքակրթական գոյության (ձայնն ընդհանրապես կենդանության նշանն է, խոսքը՝ քաղաքակրթական գոյության և լինելության), ընդհանրապես կյանքի, մինչև իսկ տիեզերքի գոնե մեր հատվածի առաջացման վերաբերյալ խնդիրների մեկնաբանությանը, այդպիսով նաև օգնելու աշխարհընկալման կարևոր հարցերում և հավաստելու, որ լեզվաբանական այս կամ այն գիտելիքը կարող է ծառայել ոչ լեզվաբանական գիտելիքի ստեղծմանն ու համակարգմանը:

**Гадевос Тоноян – Иерархия звук – слово – текст,
текстовая значимость слова (текста)**

Речь, в каких бы целях она ни создавалась и воспроизводилась, в глубине своей сохраняет память о своем звуковом происхождении в качестве важного фундамента, на который опирается человеческое мышление и цивилизация. Иначе невозможно объяснить художественно-“образную” распространенность, столь большую роль или просто повсеместное упоминание звука и других речезыковых элементов и явлений в речи, в частности в армянской поэзии. Язык необходимо изучать в его реальном употреблении, основываясь прежде всего на психологии общества, фольклоре, мифологии, традициях, которые выражаются в различных речевых формах и во всей культуре вообще. Затрагивая подобные проблемы, необходимо основываться в особенности на фольклорном материале, являющемся венцом народной культуры, в частности – на эпосе и таких произведениях отдельных авторов, которые безоговорочно признаны и высоко оценены обществом, народом. Лингвистика всегда была чувствительна к вопросу взаимообусловленности языка и культуры, но необходимо признать, что их неразделимая взаимосвязь недостаточно изучена. Текст следует изучать не только как языковое, но и как культурное явление, так как культура прежде всего носит языковой характер. В этом случае можно выяснить, что, помимо узкого – прямого – и переносного значения, слова и составленные из них тексты имеют и другие внутренние связи, которые существуют и постоянно воспроизводятся в устной речи и текстах, созданных народом – носителем данного языка.

Tadevos Tonoyan – *Sound - Word -Text Hierarchy, Text Appreciation*

To whatever purpose it is created and re-created, the speech deep inside maintains the memory of its vocal origin as the most important timber, on which human mentality and the existence of civilization are based. Otherwise it would be impossible to explain the literary-“figurative” prevalence of sounds and other linguistic elements and realia in speech, especially in Armenian poetry, their great role or just simple widespread indication. Language should be studied in its real use, relying primarily on social psychology, folklore, mythology, traditions that are expressed in verbal forms and in the entire culture. In dealing with such problems we should rely upon the study of the folkloric material – the crown of culture, particularly the epic poem, and the works of individual writers which are unconditionally accepted and highly valued in the society and among people. Linguistics has always been sensitive to the issue of language and culture interconnection, but we have to admit that their mutual inseparable link has not been properly studied. The text should be studied not only as a linguistic but also as a cultural phenomenon, as culture is primarily a linguistic phenomenon. In this case we find out that beyond the direct and figurative meanings there are other internal relations and connections between the words and texts that are created with them, the words live and constantly reproduce in the texts of verbal art of people bearing the language.